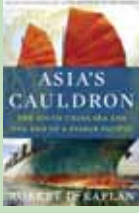

मन्थन

पुस्तक समीक्षा

एसियाज कौलड्रोन : द साउथ चाइना सी एण्ड द इन्ड अफ अ स्टेबल प्यासिफिक

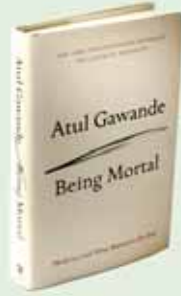
५३

एथ्रीवडी लम्स अ गुड ड्राउट : स्टोरिज फ्रम इण्डियाज पूरेस्ट डिस्ट्रिक्स

५५

मरण अधिका कुरा

पुस्तक : वीडुङ्ग मोर्टल :

मेडिसिन एण्ड ह्वाट म्याटर्स इन द इन्ड

लेखक : अतुल गवान्डे

प्रकाशक : मेट्रोपोलिटन बुक्स, एलएलसी, २०१४

पृष्ठ : २८२

मूल्य : १५६ डलर

ISBN: 978-0-8050-9515-9

समीक्षक : मनेश श्रेष्ठ

मान्छेको मृत्यु निश्चित छ। कसैको मृत्यु प्राकृतिक हिसाबले हुन्छ त, कसैको दुर्घटनामा; रोग लागेर वा हिंसा वा युद्धमा परेर। चिकित्सा विज्ञानले मानिसलाई निरोगी बनाउन वा मृत्युलाई पर सार्न धेरै उपलब्धि हासिल गरेको छ। मान्छेको जीवन आज चिकित्सा विज्ञान र अस्पतालसित गाँसिएको छ। वृद्धावस्थाका व्यक्ति वा बिरामीको घरमै मृत्यु भए टिप्पणी हुने गर्छ— विचरा अस्पताल नपुगी गएछन्! नेपालका पूर्वप्रधानमन्त्री सुशील कोइरालाको एक्कासी निधन हुँदा उनका चिकित्सक डा. मानबहादुर केसीले 'आधुनिक युगमा पनि कोइरालाको निधन अस्पतालमा नभएको' भन्दै दुःख व्यक्त गरेका थिए।

मृत्युको विषयमा चिन्तन गर्न र लेख्न सजिलो छैन। तर अमेरिकी चिकित्सक तथा लेखक डा. अतुल गवान्डेले मृत्युबारे पुस्तक नै लेखेका छन्। उनको पुस्तक *वीडुङ्ग मोर्टल : मेडिसिन एण्ड ह्वाट म्याटर्स इन द इन्ड* जीवन, उपचार र मृत्युको कथा हो। सन् २०१४ मा प्रकाशित सो पुस्तकले चिकित्साको सहयोगमा सबैलाई लामो समयसम्म बचाएर राख्नुपर्छ कि पर्दैन भन्ने प्रश्न उठाएको छ। कुनै व्यक्तिका लागि आफ्नो अन्तिम अवस्थामा घरमै आराम गर्नु र आफन्तको नजिक रहनु जस्ता कुराले कति अर्थ राख्छ भन्ने प्रसंगलाई पनि लेखकले महत्त्वका साथ उठाएका छन्। उनी भन्छन्, "यो आधुनिक र वैज्ञानिक युगमा मान्छेलाई कसरी मर्न दिने भन्नेबारे सोच्नु जरूरी छ।"

महत्त्वपूर्ण क्षण

मृत्यु जीवनको महत्त्वपूर्ण क्षण हो, तर यसको सामना गर्न गाह्रो हुन्छ। आधुनिक चिकित्साको विकास हुन थालेको करीब एकसय

वर्षयता मान्छेको आयु बढेको छ। खोप, एन्टिबायोटिक एवं औषधि उपचारका नयाँ-नयाँ विधि र प्रविधिहरूको प्रयोग संसारभर भइरहेको छ। हाम्रो आयु लम्बिनुमा औषधि विज्ञानको योगदान सबैभन्दा अहम् छ।

करीब दुई लाख ५० हजार वर्षअघि संसारको पहिलो मानवदेखि करीब चार सय वर्ष अघिसम्म वृद्धावस्थामा पुग्ने मान्छे थोरै मात्रै हुन्थे। १५औं शताब्दीतिर युरोपमा मान्छेको औसत आयु करीब ३० वर्ष मात्रै थियो। पन्ध्रौं शताब्दीमा अमेरिकी महाद्वीप पत्ता लाग्यो। त्यहाँबाट ल्याइएको प्रोटिनयुक्त सिमी र भटमास खान थालेपछि मात्र युरोपेलीको आयु बढ्न थालेको बताइन्छ। प्रोटिनयुक्त खानाले मान्छेको रोगसँग लड्ने क्षमता अर्थात् इम्युनिटी क्रमशः बढ्न थाल्यो। सन् १९०० मा अमेरिकी पुरुषको सरदर आयु ४८ वर्ष थियो भने महिलाको ४६। ऊँडै सय वर्षपछि सन् १९९८ मा त्यहाँ पुरुषको आयु ८० वर्ष पुग्यो भने महिलाको ७३ वर्ष। यो औसत आयु अझ बढ्दैछ। विगत केही दशकयता नेपालमा पनि महिला र पुरुषको औसत आयु बढ्दो छ।

आधुनिक चिकित्सा पद्धतिको विकास हुनुअघि जीवन र मृत्यु सँगसँगै हुन्थे। कोही व्यक्ति बिरामी भई दुई-चार दिनमा मर्थ्यो। लेखक महाराष्ट्र निवासी आफ्ना हजुरबाको उदाहरण प्रस्तुत गर्छन्। मृत्यु हुनुभन्दा केही दिनअघि ऊँडै ११० वर्षको उमेरमा उनका हजुरबा औपचारिक कामका लागि आफ्ना छोरासित शहरतिर गएका थिए। ओर्लिदा ओर्लिदै, उनी चढेको बस गुड्न थाल्यो, उनी भुईँमा पछारिए, उनको टाउकोमा चोट लाग्यो। सँगै गएका छोराको हजुरबालाई घर ल्याए। दुई दिनपछि उनको मृत्यु भयो। हजुरबा आफ्नो अन्त्यसम्म पनि आफूले गर्न सक्ने काम आफैँ नै गर्दै थिए।

पूर्णाङ्क-१८ : 'मन्थन' (पुस्तक समीक्षा) शिक्षक मासिक र आइसेट-नेपालको सहकार्यमा २०७१ कात्तिकबाट प्रकाशित हुन थालेको हो। यसका पूर्णाङ्क १२, १३, १४, १५, १६ र १७ क्रमशः कात्तिक २०७१, फागुन २०७१, भदौ २०७२, पुस २०७२, चैत २०७२ र जेठ २०७३ का शिक्षक मा प्रकाशित छन्।

यस प्रकाशनको संयोजन आइसेट-नेपालका कार्यकारी निर्देशक अजय दीक्षितले गर्दछन्।

सो कर्म गर्न उनलाई कसैले पनि रोक्न सकेन। हजुरबाका लागि त्यो स्वतन्त्रता महत्त्वपूर्ण थियो।

२०औं शताब्दीका अमेरिकी दार्शनिक रोनाल्ड डोर्किनलाई उद्धृत गर्दै गवान्डे लेख्छन्, “जस्तोसुकै सीमा र व्यवधानको सामना गर्नु परे पनि हामी जीवनलाई स्वतन्त्र राख्न चाहन्छौं।” डोर्किनले थपेका छन्, “स्वतन्त्रताको मूल्य यसले सिर्जना गर्ने जिम्मेवारीमा हुन्छ : स्वतन्त्रताले हामीलाई आफ्नो जीवनलाई एक विशेष चरित्र, आस्था र हचि अनुसार आकार दिने जिम्मेवारी दिन्छ।” स्वतन्त्रताका बारेमा त्यही मूल उक्तिमा टेकेर गवान्डे भन्छन्, “मोर्टल (मरणशील) हुनु भनेको हाम्रो जीवनको निष्ठा कायम गर्नु हो र जीवन चिकित्सकलाई सुम्पेर छिट्टै गुम्न नदिनु हो। अस्वस्थ र वृद्ध हुँदा हामी सङ्घर्षमा हुन्छौं। चिकित्सक र अस्पतालले हामीलाई अर्को सङ्घर्षको सामना गर्न बाध्य पार्छन्।”

वृद्धाश्रमका सङ्घर्ष

अमेरिकामा वृद्ध व्यक्तिहरूले धेरै सङ्घर्ष गरेका जीवन्त उदाहरण पुस्तकमा समेटिएको छ। जीवन पद्धति कृषिमा आधारित हुन्जेलसम्म वृद्धवृद्धा खेतमा काम गर्ने गर्थे। कार्यालय र कारखानामा आधारित अर्थतन्त्रको विकासले यो स्थितिमा परिवर्तन ल्यायो। छोराछोरी काममा व्यस्त हुने भएकाले उनीहरू र वृद्ध बा-आमाबीच खाडल बन्यो, समस्या शुरू हुन थाल्यो। फलस्वरूप पश्चिमा मुलुकहरूमा वृद्धाश्रम खुल्न थाले। पुस्तकमा समेटिएका चरित्रमध्ये अधिकांश वृद्धाश्रमवासी हुन्। विगत केही वर्षयता बाहिरी कामको खोजीमा आप्रवासतर्फ लाग्दा नेपालका वृद्धवृद्धा पनि एकला र आफ्ना छोराछोरीभन्दा टाढा हुँदैछन्।

वृद्धाश्रममा मानिसको बहुमूल्य स्वतन्त्रता कसरी गुम्छ भन्ने थुप्रै उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन् लेखकले। स्वाधीनता प्रदान गर्ने वृद्धाश्रमका उदाहरण पनि छन् पुस्तकमा। यस सन्दर्भमा चिकित्साशास्त्री विल थोमसले प्रस्तुत गरेको उदाहरण मननयोग्य छ। उनले एउटा सरकारी वृद्धाश्रममा कारागारमा कै राखिएका वृद्धलाई बन्दीसह उठ्ने, सुत्ने, खाने र आराम गर्ने समय तोकिएको देखे। वृद्धाश्रमका सञ्चालकको मुख्य चासो वृद्धवृद्धाको सुरक्षा व्यवस्था ठीक राख्नुमा थियो। कुनै किसिमको शारीरिक दुर्घटना नहोस् भन्नका लागि वृद्धवृद्धालाई केही गर्न दिइँदैनथ्यो। तर त्यही सुरक्षा व्यवस्थाका कारण वृद्धहरू त्यहाँ मूर्दासह बाँचिरहेको थोमसले देखे। वृद्धाश्रमवासीको जीवनमा परिवर्तन ल्याउन थोमसले वृद्धाश्रमलाई पशुपक्षीले भरिदिए। वृद्धाहरू पशुपक्षीको हेरचाहमा लागे। विस्तारै उनीहरूको जीवनमा नयाँ आशा पलायो, आँखामा चमक आयो, बाँच्ने चाहना बढ्न थाल्यो।

गवान्डे भन्छन्, “छोराछोरीले आफ्नो सुविधाका लागि बाबुआमालाई वृद्धाश्रम पठाए जस्तै वृद्धहरूलाई लामो समयसम्म बचाउन भनेर विभिन्न किसिमका औषधि उपचारको प्रयोग गरिन्छ। खास उमेरपछि गरिने कतिपय शल्यक्रिया र अन्य उचारहरूले फाइदा नदिने प्रमाणित भए पनि चिकित्सकहरू उपचार गराउन सुझाव दिइरहन्छन्। व्यवसाय पनि चलने र आर्थिक लाभ पनि हुने भएकाले यस्तो क्रम दोहोरिने गरेको हो। अर्थात् चिकित्सक र अस्पतालका सञ्चालकहरू विरामीलाई उचित सल्लाह र परामर्श दिँदैनन्।” विरामीको मृत्यु हुनुलाई आफ्नो अक्षमताको रूपमा लिइन्छ भन्ने डरले पनि चिकित्सकहरू विरामीलाई उसको जीवन र शरीरबारे प्रष्ट बताउँदैनन् भन्ने लेखकको निकर्ण छ।

शरीरको मर्मत

गवान्डे अगाडि लेख्छन्, “चिकित्सकलाई तिनको तालीम अवधिमा ‘जसरी भए पनि विप्रेको शरीरलाई टाकटुक गरेर मर्मत गर्न’ प्रशिक्षित गरिन्छ। तर जीवनको अन्तिम अवस्था बारे विरामीसँग कसरी कुरा गर्ने, कस्तो व्यवहार प्रदर्शन गर्ने भन्ने तौरतरीका सिकाइँदैन। यदि चिकित्सक मितभापी छ, भने विरामीको ऊर्जा बढ्छ। तर प्रायः चिकित्सक मितभापी हुन चाहँदैनन्, उनीहरू आफ्नो दक्षता प्रकट गर्न लाग्छन्, र मानवीय संवेदना विर्सन्छन्।” लेखक भन्छन्, “वृद्ध र विरामी अवस्थासित जुध्न साहस चाहिन्छ।” तर साहस भनेको के हो? दार्शनिकहरूले उठाउने गरेको यस प्रश्नलाई पुस्तकले यथेष्ट स्थान दिएको छ। लेखकले दार्शनिक प्लेटोद्वारा प्रस्तुत साहसको व्याख्या टिपेका छन्। प्लेटोले साहसलाई ज्ञान र सहनशीलतासित जोडेका थिए। लेखक भन्छन्, “मृत्युको सामना गर्न सत्यको आधारमा लिने निर्णय हो साहस। शल्यक्रियाले जीवन लम्ब्याउन सक्ला, तर जीवन कष्टकर हुन्छ भने शल्यक्रिया गर्ने कि नगर्ने? शल्यक्रिया गर्दा मृत्यु पनि हुन सक्छ। तर त्यसपछि कति बाँचिन्छ? जवाफ गाह्रो छ।”

आफ्नै बाबुको क्यान्सर उपचारमा डा. गवान्डेले साहस देखाएका थिए। आफू चिकित्सक भएकै कारण उनले पिताजीको उपचारमा उत्कृष्ट विशेषज्ञ संलग्न गराउन पाए। पुस्तकमा उल्लेख गरेका मान्यताहरूबाट निर्दिष्ट भई उनले समग्रतामा उपचार गर्ने चिकित्सक रोजे। नाम चलेका चिकित्सकले टाकटुक उपचारमा जोड दिएको, बाबुले क्रमिक रूपमा रोगसँग लड्ने क्षमता गुमाउँदै गएको विषय पुस्तकमा मार्मिक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ। जीवनको अन्तिम समयमा गवान्डेका बाबुले आफूलाई महत्त्वपूर्ण लागेका काम गर्दै आफन्त र चिनेजानेका मानिसहरूसँग घरमै समय बिताए। अचेत अवस्थामा रहेका बाबुको शरीरभरि नलीहरू घोचेर पीडा दिने काम भएन। “विरामीका लागि जतिसुकै सहज वातावरण बनाउन खोजे पनि अन्तिम अवस्था गाह्रो हुन्छ। आफन्तलाई पनि असह्य पीडा हुन्छ” गवान्डे भन्छन्।

विभिन्न व्यक्तिका अनुभव र वैज्ञानिक अध्ययनहरूको आधार लिँदै गवान्डे पाठकलाई सम्झाउँछन्- “मानव जीवन छोटो छ, समयको महत्त्व बुझ्दै यसलाई ऊर्जावान बनाउनुपर्छ।” उनी तर्क गर्छन्, “विज्ञानका अनेक आविष्कारलाई प्रयोग गरेर जीवन लम्ब्याउनु भन्दा प्राकृतिक हिसाबले जीवनयापन गर्ने ऊर्जा बढाउनु उचित हो। जन्मेपछि मृत्यु निश्चित छ, तर बाँच्नुजेल समयको महत्त्व बुझेर जिउन सक्नुपर्छ।” गवान्डेका अनुसार, जीवनको अन्तिम समयसम्म प्राकृतिक हिसाबले ऊर्जाशील जीवन बिताउनु हितकर हो। शायद यस्तो विचार राखेरै होला पूर्वप्रधानमन्त्री सुशील कोइराला आफ्नो जीवनको अन्त्यसम्म संविधान निर्माणमा लागे। घाँटीको क्यान्सरको दुई पटक उपचार गरिसकेका थिए, सम्भवतः त्यसैले अस्पताल गएर मृत्युसँग सङ्घर्ष गरेर हार्न चाहने उनले। जीवनको अन्त्यसम्म आफूलाई ऊर्जावान बनाइराखे। तर वर्तमान विश्वमा व्याप्त विलासिताले यो सम्भावना कम गर्दै लगेको छ।

पुस्तकमा एउटा महत्त्वपूर्ण प्रश्न उठाइएको छ, विज्ञानको विकासले जीवन लम्ब्याउन सहयोग त पुग्ला तर लामो जीवन हुनुको अर्थ के हो? त्यसले कस्तो सामाजिक योगदान देला? नेपालमा चिकित्सा क्षेत्रका विभिन्न विषयमा निकै चर्चा परिचर्चा चलिरहेको छ। यस पुस्तकले कसैलाई एकपल्ट यो नौलो दृष्टिबाट पनि सोचन प्रेरित गर्न सक्छ।

(श्रेष्ठ समाजशास्त्र अध्यापन गर्छन्।)